

- 14) SUSTAINABLE AGRICULTURAL DEVELOPMENT AND ORGANIC FARMING IN ...
Dr. Rajesh G. Umbarkar, Taroda (kh.), Nanded ||63
- 15) A STUDY OF FINANCIAL PERFORMANCE OF SELECTED PUBLIC SECTOR BA ...
SHRI DEVENDRASINH ZALA ||68
- 16) MAKE DEATH LOVE ME as Pyschological Crime Novel
DR. N. B. MASAL, Gadhinglaj. ||74
- 17) सोमवर्ती लोकगीतातील भाषावेभव
डॉ. विठ्ठल हरिभाऊ जंबाले, जि. नांदेड ||78
- 18) दि.बा.मोकाशी यांची कथा आणि जीवनदृष्टी
प्रा.डॉ.गणपती जोतीबा मोरे, पाथरी ता.पाथरी जि.परभणी ||83
- 19) परभणी जिल्हयाचे संदर्भात महिलांचे स्वावलंबनात स्वयंसहाय्यता बचत गटाचे योगदान
पवार सुरेखा विठ्ठलराव डॉ. वसंत के. भोसले. ||85
- 20) व्यवसायाची सामाजिक जबाबदारी
प्रा. नीता संजय पुणतांबेकर, त्र्यंबकेश्वर (नाशिक) ||88
- 21) ग्रामीण विकासात ग्रामीण भागातील घटस्फोटित स्त्रियांच्या समस्या व आधार व्यवस्थेचे अध्ययन
प्रा. श्वेता विनोद वैद्य, अमळनेर ||91
- 22) जम्मू-कश्मीर का भारत में विलय : एक नवीन विश्लेषण
अनुतोष कुमार, बादलपुर, गौतमबुद्ध नगर ||93
- 23) भ्रष्टाचार
डॉ. अंजना ठाकुर, राजनांदगांव (छ.ग) -डॉ.निखत खान, कंटगी बालाघाट ||99
- 24) नारी शिक्षा के विकास में आयोग एवं समिति का योगदान
डॉ. ममता कोशरिया ||104
- 25) 'सेज पर संस्कृत' : धार्मिक पाखंड की गाथा
डॉ. सन्मुख नागनाथ मुच्छटे, उमरगा, तालुका उमरगा जिला उस्मानाबाद ||107
- 26) नागरी लिपि: उदभव और विकास
प्रा. इम्रान शेख, नांदेड ||111

Dr. Anil Chidwarar
i/c Principal

सीमावर्ती लोकगीतातील भाषावैभव

डॉ. विठ्ठल हरिभाऊ जंबाले

प्रमुख, मराठी विभाग,

देगलूर महाविद्यालय देगलूर जि. नांदेड

सीमावर्ती मराठी लोकजीवन आणि संस्कृती विविधतेने नटलेली आहे. लोकजीवन हेच लोकसाहित्याचा मूलाधार असते. लोकजीवनामधून प्रवाहित होणारी वाङ्मयधारा परंपरागत जगण्याची अस्सल अनुभूती देते. पारंपरिक लोकजीवनाचा कलात्मक आविष्कार म्हणजे लोकसाहित्य होय. हा आविष्कार मानवी जीवनातील कृती आणि उक्तीमधून साकारतो.

लोकमानसाच्या कृती आणि उक्तीचा आविष्कार म्हणजे लोकसाहित्य होय. यामधील कृतीमय आविष्कार हा माणसाच्या अंगभूत कला-कौशल्याशी निगडित असतो. मानवी जगण्यातील कला अथवा व्यवसायिक कौशल्यामधून मानवी जगणे अभिव्यक्त होत असते. मानवी जगण्यातील कलेबद्दल तथा साहित्याबद्दल माहिती, ज्ञान अथवा तंत्रज्ञान एका व्यक्तीपासून अन्य व्यक्तीपर्यंत तथा एका पिढीपासून दुसऱ्या पिढीपर्यंत पोहचविण्यासाठी शब्दरूप आधार घ्यावाच लागतो. शब्दरूप लोकसाहित्याला म्हणजेच लोकजीवनातील पारंपरिक कलात्मक मौखिक आविष्कारास लोकवाङ्मय असे म्हणतात. लोकवाङ्मय म्हणजे परंपरागत लोकजीवनाचा शब्दरूप आविष्कार, हा शब्दरूप आविष्कार मानवी जगण्यातील संपन्न आणि समृद्धतेची अनुभूती देतो.

लोकवाङ्मयाच्या दालनामध्ये देगलूर परिसरात नित्यनूतन चैतन्याचा प्रत्यय येतो. ते चैतन्य मराठी सीमेवरील मराठी संस्कृतीची व्यामिश्रता दर्शविते. देगलूर परिसर त्रिविध भाषा आणि संस्कृती यांच्या संगमाचे प्रयागतीर्थ आहे. कर्नाटक आणि तेलंगणा या राज्यांच्या सरहद्दीवरील मराठी लोकसंस्कृती आणि लोकसाहित्य हे पारंपरिक लोकजीवनातील वैशिष्ट्यपूर्ण भाषिक रसायनाचा प्रत्यय देते. लोकगीतामधील कन्नड-तेलगू-मराठी भाषिक मिश्रण येथील जीवनमान आणि त्यांचे परंपरागत ज्ञान-कौशल्य-माहिती-तंत्रज्ञान यांचे प्रचलन कसे घडले याचे मौखिक सूत्र प्रकट करते. त्याकरिता यापरिसरातील

लोकव्यवहारामधील ग्रामीण शब्दकळा, म्हणी, वाक्प्रचार, उखाणे, सुभाषितवजा वाक्ये, पदबंध यांचे बहुविध भाषांमधील एकत्रिकरण अभ्यसाकरिता पुरक सामुग्री ठरते.

व्याप्ती आणि मर्यादा : प्रस्तुत शोधनिबंध देगलूर तालुका आणि सीमावर्ती भाग या क्षेत्रीय मर्यादेमध्ये घडत आहे. तसेच या शोधकार्यात सीमावर्ती मराठी मुलुखामधील पारंपरिक लोकजीवन आणि त्यांचे भाषिक मौखिक आविष्कार केंद्रिभूत मानले आहेत. सरहद्दीवरील बहुभाषा आणि संस्कृतीमध्ये वाटचाल करणाऱ्या लोकांचे परंपरागत आविष्कार मध्यवर्ती मानून त्यामधील केवळ भाषिक वैशिष्ट्ये शोधणे अपेक्षित आहे. या परिसरात खेडयातील भाषाव्यवहारास भाषिक संक्रमणामुळे कसे व्यापले आहे, याचा शोध घेणे अपेक्षित आहे.

उद्दिष्टे - तेलगू-मराठी-कन्नड भाषा ऋणानुबंधातून सरहद्दीवरील जीवनमान कसे प्रभावित झाले आहे, मराठी लोकजीवनामध्ये याचे कोणते पडसाद उमटले आहेत, त्याचे भाषिक सूत्र कोणते, याच प्रयोजनातून प्रस्तुत विवेचन करण्यात येत आहे. देगलूर परिसरातील पारंपरिक लोकजीवन कोणत्या भाषिक वैशिष्ट्यांनी प्रभावित झाले आहे, संमिश्र भाषिक रसायन मानवी जीवनातील व्यापकता दर्शविण्यासाठी कितपत उपयुक्त आहे, त्याचे लोकसंचितातील महत्त्व कोणते, अशा बहुविध उद्दिष्टांमधून प्रस्तुत शोधनिबंध तयार करण्यात येत आहे.

गृहितके : जागतिकीकरणाच्या प्रभावातून सीमावर्ती परिसरातील लोकसाहित्य बदलले आहे. सद्यस्थितीत मराठी भाषेत झालेले बदल लोकवाङ्मयात सहजता प्रतिबिंबित झालेले आहेत. सरहद्दीवरील भाषा रसायन लोकजीवनाला व्यापले आहे. भाषाशास्त्रीय संशोधनामध्ये पोकळी आहे. बोलीभाषांच्या अभ्यासामध्ये गती मिळावी.

सीमावर्ती लोकगीतांमधील भाषावैभव खालीलप्रमाणे विवेचन करण्यात येत आहे.

पुनरावृत्ती : पारंपरिक लोकगीताच्या आविष्कारात पुनरावृत्ती असतेच. महाराष्ट्राच्या हद्दीवरील लोकवाङ्मयातील लोकगीतात ते टिचून भरलेले दिसते. उदाहरणादाखल या परिसरातील सुंवरान या कलाविष्कारांमधून सादर करण्यात येणाऱ्या लोकगीतांमधील पदबंध अथवा शब्दांची पुनरावृत्ती कशी घडते, याचा मागोवा घेता येईल. सुंवरानाच्या प्रारंभी गणगायन व विविध देव-देवतांना अवाहन करण्यात येते. त्यामधील पुनरावृत्ती ...

सुंवरान मांडिलं, सुंवरान मांडिलं
आदि नमन गणाले, मग सरस्वती मातेला
कैलासीच्या महादेवाला हो शंभूदेवाला
तेहत्तीस कोटी देवाला हो देवाला

इतनी करतो, याच तुम्ही सुभानाला

सुभानाला हो सुभानाला ॥ १

वरील गीतामधून प्रातिनिधिक स्वरूपात गणनायन अथवा देव-देवतांना अवाहन करताना सुभान मोडिल या काव्यबंधाची पुनरावृत्ती श्रोत्यांना आकर्षित करते. ते पारंपरिक आकृतिबंध आणि रचनेतील आविष्कारामधील घटकिक प्रत्ययास येते. त्या आविष्कारशैलीतून गीताविष्कार होताना पारंपरिक जीवनविशेष अभिव्यक्त होतात. अशाप्रकारे सुभानासारख्या लोकजीवनातील बाबी सांस्कृतिक दर्शन घडविण्यासाठी उपयुक्त ठरतात. त्यामुळे ताल, लय आणि सुर जुळविणे सुलभ होते.

नादमधुरता : शब्दांच्या उच्चारणांमधून नादमयता अनुभवास येते. नादानुकारी शब्दांचे उपयोजन सामान्य रसिकांना मोहित करते. लोकगीतातील नादमधुर शब्द श्रोत्यांना खेचून घेतात. उदा.

नवखंड पृथ्वी, दहा खंड काशी

याचे बारा महिन्यांचे निरूपण

ध्यान देऊन ऐका रे १

उपरोक्त गीतामध्ये नवखंड आणि दहाखंड यां शब्दांमधून नादमयता प्रत्ययास येते. अशा प्रकारची पुनरावृत्तीदर्शक शब्द नादानुकारिकता व गीतातील गोडवा याद्विण्यासाठी उपयुक्त ठरतात. उपमा : उपमा हा गीत रचनेतील महत्त्वाचा विशेष. लोकगीतामध्ये उदात्त आणि भव्यदिव्य अशा प्रकारची उपमा - प्रतिमा- प्रतीके योजलेली असतात. त्यामुळे लोकगीतांना भारदस्तपणा लाभतो. चिमुकल्या बाळाला रामचंद्राची दिलेली उपमा आणि रेशमाच्या गाठीचे प्रतीक उदात्तभाव प्रकट करते.

जिऱु मिऱु एक घाटी

पडले रेशमाच्या गाठी

तुला लागो निजरा

जो जो रे रामचंद्रा १

तसेच पौर्णिमेचा चंद्र आणि तुका-जीजा यांच्याशी झालेली तुलना नैसर्गिक आणि सांस्कृतिक उदात्त प्रतिमानांचा आगळा अनुभव देते.

पौर्णिमेचा चंद्र बाई माझ्या अंगणात

जमती आया-बाया प्रसादाला केळ

तुका चालले वैकुंठा

जोजा घाली माळ १

प्रतिमा : आरतीतील कोंद, गेंद या प्रतिमा आलेल्या आहेत.

बाई दिवाळीच्या दिवशी

माझ्या आरतीत कोंद

ओवाळिते चाव्याचे गेंद १

तसेच शेंगा, कलमी आंबा, चिमुकल्या बाळाचे आगमन अर्पित ठेवून राजस ही प्रतिमा खालील गीतामध्ये आलेली आहे.

गोहल्यान गर्धिण

खाऊ घाटल्यात शेंगा

जाऊनी मायजीला सांगा

बागांमधी लावा कलमी आंबा

बापू माझ्या राजसाला

बागांमधी लावा कलमी आंबा १

प्रतिमांच्या वापरामधून लोकजीवनातील संपन्नता अनुभवास येते.

अलंकारांच्या उपयोजनामधून लोकगीत वैभव : गीतरचनेमध्ये रस-अलंकार - वृत्त यांच्या वापरास महत्त्व असते. लोकगीतामध्ये हे काव्यवैभव याद्विणारे घटक रचनेतील उत्कृष्टतेचा अनुभव देतात. उदा.

हे भोळ्या शंभू-शंकरा

आवड तुला बेलाची, बेलाच्या पानाची

अर्धांगी हाये पार्वती, पुढे नाचती गणपती

पायी घाग-या रुणझुणती

गळा घालून रुद्राक्षाच्या माळा

हे भोळ्या शंभू-शंकरा १

वरील गीतामध्ये रस-अलंकार यांचा सहजता केलेला वापर श्रोत्यांना मोहिनी घालतो. भक्तिरस, यमक - अनुप्रास- दृष्टांत व स्याभावोक्ती या अलंकारांच्या योजनेमुळे गीतसौंदर्य वृद्धिंगत झालेले दिसते.

प्रतीके : दिवटी ओवाळताना म्हटले जाते-

इडी पिडी जाऊ दे, बळवंतराव येऊ दे

आली बर्पाची दिवाळी, सोन्यारूपाने ओवाळी १

उपरोक्त गीतातील बळवंतराव, सोनेरूपे ही प्रतीके लोकगीताचा समृद्धतेचा वारसा कथन करण्यासाठी गाभा घटक बनून आलेले आहेत.

विधिसंबद्धता : गोंधळ, जागरण, डहाक, भराड, मरी आईचा गाडा ओढणे यासारख्या परंपरागत लोकधर्मोपासकांनी जोपासलेल्या कलांच्या मुळाशी विधिसंबद्धता आहे. आख्यानाच्या सादरीकरणाच्या आरंभी किंवा पूर्ण झाल्यानंतर विधी पार पाडतात. यजमानाच्या नवस-सायास पूर्तीसाठी विधी संपन्न केला जातो. त्यामुळे कार्य सिध्दीस गेले, असा भावडा विश्वास त्यांच्यात निर्माण होतो. अशाच एका जागरण उपासनेची सांगता

लंगर तोडण्याच्या विधीने होते. एक लोखंडी साखळी असते. त्यातील प्रत्येक कडीला देवतांची नावे असतात. या लोखंडी साखळीलाच लंगर म्हणतात. प्रथम लंगराची भंडारा लावून पूजा करतात.

मल्हारी मातंड घेऊन खडा
तोडी मुंडा या वै-याचा १

असे पद म्हणत देवाच्या संचारावस्थेत भगत एका झटक्यात लंगर तोडतो. भाषिक भारावलेपण बोलीतील कल्पना, प्रतिमा, प्रतीके श्रोत्यांना मंतरलेल्या आवस्थेतील अनुभूती देतात. अशाप्रकारच्या विधीप्रसंगी लोकगीतामधील भाषाविष्कार रसिकांच्या मनाचा ठव घेतो. उच्चारवैभव : शब्दांचे उच्चार अकारान्त आढळतात. खालील बिरोबा, खंडोबा यांच्या वर्णनपर वहा गाताना याची प्रचिती येते-

पिवळं पातळ गं, तुझे पिवळं पातळ
मुगावी चोळी गं, तुझी मुगावी चोळी

लल्लाटी लेवलं कुंकू गं, तुवा लल्लाटी लेवलं कुंकू

डोळ्यात अंजनं बाईच्या, डोळ्यात अंजनं

सर्पाचा चाबूकं, तुझा सर्पाचा चाबूकं

वाधावर बसावं, बयानं वाधावर बसावं

व्हयकाला येवावं, तुवा व्हयकाला येवावं १०

अशा प्रकारच्या बिरोबा, खंडोबा या देवतांचे वर्णनपर वहा भगत गातात. त्यामध्ये उच्चारवैभव आढळते.

शब्दवैभव : म्हणी, सुभाषितवजा वचने, वाक्प्रचार, अस्सल शब्दकळा यांचा उत्कृष्ट नमुना नमुना पुढील गीतांमधून आढळतो.

या भंडार घरात जो कोणी धर्म करेल

शेराचा सव्वा शेर होईल रे

स्वर्गात घंटा वाजला रे

पुण्याची पायरी चढला रे

जो ग्यानीवंत असेल ही बोली उमजेल

अनुभव येईल रे

त्यालाच हे चरण खरे होतीलं

नाही तर हा दगड खोटा पडनं रे ११

वरील गीतांत अधोरेखित मजकूर शब्दवैभवाची साक्ष देतो.

अर्थवैभव : देगलूर परिसरामध्ये पोचम्मा या देवतेची सण- उत्सवप्रसंगी आराधना करताना लोकगीतांचा आविष्कार घडतो. महाराष्ट्राच्या विविध भागात मरिआई, कडकलक्ष्मी पूजनीय असलेल्या देवतेला या परिसरात पोचवम्मा संबोधण्यात येते. तिचे वर्णन गीतात आलेले आहे. त्यागीताचा अंश पुढील पुढीलप्रमाणे देण्यात येत आहे.

मल्या तोटाला ऊना जाहिरी पोचम्मा

मल्या फुला दंडा निमेडा निडयाने देवी

राव आम्मा राव आम्मा रवनीला ओका माटा १२

मराठी भाषांतरित गीत -

मोग-याच्या मळयात असलेली जागृत पोचम्मा

मोग-याच्या फुलाच्या हाराने तुझा गळा भरला ग देवी १३

उपरोक्त लोकगीतातील अर्थाभिव्यक्ती यामागातील परंपरागत लोकजीवनातील सचित दर्शविते.

सीमावर्ती परभाषीय प्रभाव : या विधीसमयी मुलीचा मामा व वडील तिला हिरवी साडी, हिरव्या बांगड्या घेतात. त्या पाच दिवसात गावातील नातेवाईक, शेजारी, आया-बाया जेवणाच ताट घेऊन येतात. या विधीप्रसंगीही धनगर स्त्रिया गाणे गातात.

तेलू तेलू ते माणी, नागरमोता पारानी

हाखीन हाळंदा हाकी, बंधू शिवार साकी

मुकी खौका भरडू

तेलू तेलू ते माणी नागरमोता पारानी १४

अशा प्रकारच्या तेलगू भाषिक गीतांचे प्रचलन सीमावर्ती लोकांमध्ये आढळते. या परिसरातील तेलगू - मराठी संमिश्र गीते गातात.

हौस तिची पुरवा हो आई

हार तिला लहान वेलाची करा गं बाई १५

अशा प्रकारे मुलगी उपवर झाल्यामुळे तिची हौस पूर्ण करा, तिला साज, श्रृंगार करून सजवा, असा संदेश वरील गीतातून आलेला आहे. भाषिक रसायनाची प्रचिती खालील गीतामधून येते. एक दीर्घ रचनेचे तेलगू गीत त्यातील काही चरण उदाहरणार्थ पाहू.

अलो नेरे ढलो शुकरारम दिनम अलो नेरे ढेलो

अलो नेरे ढलो मुकूमिदी बोटम्या मुटा आचिनादे अलो नेरे ढलो

अलो नेरे ढलो चेम्पामिदी बोटम्या चेपा आचिनादे अलो नेरे ढलो

अलो नेरे ढलो बरालाई कोड्डाला पेंडा तिया पाया अलो नेरे ढलो... १६

उपरोक्त तेलगू गीताचा मराठी अनुवाद देगलूर भागात आढळतो. वरील गीतातील अलो नेरे ढलो कोरस पदबंधाचा काहीच अर्थ लागत नाही. त्या गीतातील मराठी संदर्भ पुढीलप्रमाणे आढळतात.

शुक्रवार दिवस चांगला

नाकावरला फोड शिवायला आला

गालावरला फोड सांगायाला आला

म्हशीच्या गोठयात शेण काढायला गेला

हसल्यामुळे मदन तिचा पदर धरायला आला

मला स्पर्श करू नको मदन मी झाले रजस्वाला १७

अशा प्रकारची पौराणिक आशयाला स्थानीय संदर्भामधून

लौकिक पातळीवरील लोकगीताचे रूप लाभलेल्या रचना आपणास

पाहवयास मिळतात. अशा लोकगीतातील भाषाबंध प्रतिमा, प्रतीके, शब्दकळा, सांस्कृतिक आशय अभिव्यक्त करण्यासाठी उपयुक्त ठरलेले आहेत. सीमा भागातील गीतातील भाषिक रसायन मराठी सांस्कृतिक संक्रमण दर्शविण्यासाठी पुरक आहे.

पारंपरिक भाषावैभव : पहिल्या बाळांतपणाविषयी सर्वस्वी काळजी, आई-वडिलांची उत्सुकता व माहेरचं आनंदमय वातावरण, जिवाळा आणि मोठेपण लोकवाङ्मयामधून प्रकट होते. पारंपरिक लोकजीवनातील स्मृतिशेष बनत चाललेल्या घटकांचा संदर्भ पुढील गीतामधून पाहवयास मिळतो.

पहिल्यानं बाळांतीन
माय-बापाच्या घरी
सव्वा महिना बाजवरी
निघू देईना बाहेरी
माय बापाच्या घरी
पहिल्यानं बाळातीन
भाग्याची तू गं बाई
बाप काढिती न्हानी
भाऊ आणत्यात पाणी
पहिल्यानं बाळातीनं
माय-बापाच्या घरी १८

अशा प्रकारे बाळाराजाच्या आगमनाची सुखद चाहूल एक उत्कट आणि उत्कृष्ट भावविष्कार उपरोक्त पदबंधातून पाहवयास मिळतो. याविषयी विविध स्वरुपाची गाणी यापरिसरात आढळतात.

बाळाच्या पाचव्या दिवशी सटवीचा मान
हुकूम दिला परमेश्वरानं १९

अशा प्रकारचा श्रद्धाभाव प्रकट करणारी गीते सीमावर्ती लोकसंचितामध्ये आढळतात.

पाळणा गीत गाताना -

पहिल्या दिवशी आनंद झाला
मोती पवळ्यांचा धर्म केला
हाती वर अंबार झाला
साखर वाटीत दासूद गेला
जो बाळा जो रे जो.... २०

कित्येक प्रतिमा, प्रतीके आणि उपमा यांची उधळण मुक्तपणे केलेली आढळते. मोती, पवळे, हाथीवरून साखर वाटणे अशा भव्य-दिव्य कल्पना भाषावैभव दर्शवितात.

लग्न हा एक संस्कारविधी आहे आणि या विधी संस्कारात वेगवेगळ्या प्रसंगी प्रसंगानुकूल गाणी म्हणण्याची पारंपरिक प्रथा आहे. मांडव घातल्यापासून हळद लावणे, हळद दळणे, जातें पूजन, अंधोळ घालणे इत्यादी मांडवापासून बिदाई पर्यंत विवाहात वेगवेगळ्या प्रसंगी

गाणी म्हटली जातात.

लग्नविधीमध्ये अनेक उपविधी संपन्न होतात. हळद दळणे, हळद लावणे, आळंक्या, भोवला घालणे (बोहले), देवक (देवकार्य), लग्नाच्या गाठी, मंगलचरण, साडे, रूखवत, कन्यादान आणि पाठवणी अशा बहुविध विधींचा समुच्चय लग्नविधीत झालेला असतो. देगलूर परिसरात सांस्कृतिक संक्रमणामधून हा विधी संपन्न होतो. याविधीप्रसंगी प्रचलित गीत आणि त्याचे भाषांतर खालीलप्रमाणे-

जनकडू इंटला जन्मीच्या सीता, जल्मीच्या सीता
पुण्यादी जनकुडू इंटला पुठीदी सीता
पुटुतावा सीता पुरूडू कोरिंदी
कुलाला कटानाया कुसुंडानाया, कुसुंडानाया २१

मराठी अनुवाद खालीलप्रमाणे

जनकाच्या घरी जल्मली सीता, जल्मली सीता
पुण्यवान जनकाच्या घरी जन्मली सीता
तवाच तिने आपले पण सांगितली
वयात येताच तिने लग्नाची पसंती दिली २२

अशाप्रकारे वरील ओळी लोकजीवनातील दीर्घ गीतरचनेतील आरंभीचे चरण दिलेले आहेत. त्यामधून भाषावैविध्य आणि गीतातील भाषासौंदर्य प्रतीत होते.

कलांच्या दालनामध्ये भाषिक अभिव्यक्ती :- गीत, संगीत, नृत्य, नाट्य, लोककला, तथा परंपरागत लोकजीवन इत्यादींचा आविष्कार घडताना पारंपरिक पद्धतीने भाषिक अभिव्यक्ती होते. स्त्रीगीते, पुरूषांची गीते, बालकांची गाणी यामधून कलात्मक भाषिक अभिव्यक्ती होते. श्रमगीते, कृषिकर्म करताना, जात्यावरील ओव्या यांच्या आविष्कारप्रसंगी प्रेक्षकांना भाषिक आविष्काराची आगळी अनुभूती येते.

ग्राम्यता / अश्लीलता : सीमावर्ती परिसरातील लोकवाङ्मय हे परंपरागत मानवी भाव-भावना अभिव्यक्तीला वाट मोकळी करून देणारे आहे. या परिसरात भाषिक संमिश्रता असल्यामुळे ब-याच वेळा माणसे भाषाव्यवहारात समोरच्या व्यक्तीला अनाकलनीय अश्लील भाषाप्रयोग करतात. तसेच शिमगा सणाच्या औचित्याने वर्षभर कोडलेल्या भावना प्रकट करण्याची परंपरेने मुभा दिलेली आहे. यासणाच्या निमित्ताने ज्येष्ठ-कनिष्ठ, गरीब-श्रीमंत, उच्च-नीच, लहान-थोर यातील दरी - संस्कृती विसरून मुक्तकंठाने ग्राम्यतेचा वापर करण्यात येतो.

अलिकड गंगा, पलिकड गंगा फेसाची फेसाची
धर मजी..... केसाची २३

होळीच्या दिवशी मनाला वाटेल तशा काव्यात्मक शिव्या देऊन लोक बोंब मारतात.

क्रियासंबंधता : नृत्य, अभिनय, कष्टाची कामे करताना अथवा विधी संपन्न करताना लोकजीवनामधील भाषिक आविष्कार घडतात.

म्हणून कामातील थकवा जाणू नये, सोपे व्हावे, मनोरंजन घडावे अथवा फावला वेळ सत्कारणी लागावा अशा हेतूमधून लोकवाङ्मयाचा आविष्कार होतो.

लोकवाङ्मयातील घटक गायनानुकूल असतात. त्यामधून सूर जुळविणे सुलभ होते. पारंपरिक आविष्कारांमध्ये खुमासदारपणा वाढतो. श्रोते आकर्षित होतात, गायकाला प्रोत्साहन मिळते. नृत्य-नाटय-अभिनयामध्ये ताल व लय पकडता येते. त्यामुळे रसिकांच्या हृदयाची पकड घेणे सोपे जाते. लोकवाङ्मयाच्या ठेक्यातून श्रोत्यांचा मनाचा ठाव घेतला जातो.

निष्कर्षात्मक समारोप :

पारंपरिक लोकजीवनातील सांस्कृतिक भाषावैभव सीमावर्ती लोकवाङ्मयातून प्रतिबिंबित झाले आहे. परंपरागत मौखिक आविष्कार हेच लोकसाहित्यातील लोकांचे अस्सल अस्सल भावविश्व अनुभवण्याचे माध्यम आहे.

देगलूर परिसरातील लोकगीतांचे वैभव वृद्धिंगत करणारे घटक आधुनिक कथा, कादंबरी, कविता, नाटय, विनोदी लेखन इ. मराठी वाङ्मयनिर्मितीचे स्रोत आहेत.

आधुनिक काळातील लेखक-कवींच्या लेखनाचे बळ आणि प्रगल्भ वारसा लोकवाङ्मय असून सीमावर्ती साहित्य सृजनासाठी लोकवाङ्मयातून भक्कम प्रेरणा मिळाली. मराठी लोकवाङ्मयाचे विशेष हेच आधुनिक साहित्य लेखनाचे प्राणभूत विशेष (अर्थात काव्यगुण) आढळतात. यादृष्टीने मराठी लेखन विशेषांच्या निकषाधारे पारंपरिक लोकवाङ्मयाचे मूल्यमापन महत्त्वाचे वाटते.

३.१३ समारोप :

अशा प्रकारे सीमावर्ती लोकवाङ्मयाचा विवेचक अभ्यास केल्यानंतर देगलूर परिसरातील समृद्धमनाचा, लोकजीवनाचा व लोकसंस्कृतीचा खरा आविष्कारच भाषिक संमिश्रतेचा अनुभव देतो. या परिसरातील सांस्कृतिक ठेवा शोधताना भाषिक रसायन अभ्यासकांना प्रभावित करते. वैशिष्ट्यपूर्ण पारंपरिक लोकजीवन व पारंपरिक लोकसंस्कृती या प्रदेशाचे भाषिक वैभव आहे. या सांस्कृतिक जीवनविशेषांचे अनेक पैलू शोधण्यासाठी आपणास यापरिसरातील मौखिक आविष्काराचा उपयोग करावा लागतो. हे विधीप्रयोगाशी व क्रियासंबद्ध असल्याने लोकसंस्कृतीचा अभ्यास म्हणजे भाषिक अभ्यास होय. स्त्री-पुरुषांच्या सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक जीवनाचे पैलू, लोकदेवत, विधीविशेष, अंधविश्वास, श्रद्धा, प्रथा, परंपरा, व्रत-वैकल्य, नवस-सायास इत्यादी सांस्कृतिक बाबी पारंपरिक लोकसंचितात सापडतात. म्हणूनच सीमावर्ती लोकवाङ्मय हे खज्या अर्थाने समृद्ध व भक्कम आहे, याची साक्षच ते देतात. लोकसाहित्यातील समृद्ध लोकवाङ्मयाचा वारसा हेच या परिसराचे भाषिक वैभव आहे, असे म्हणणे अभ्यासक या नात्याने संयुक्त वाटते.

संदर्भ सूची :

१. विठ्ठल सुर्यवंशी (वाघ्या) : वझरगा - यांची मुलाखत
२. विठ्ठल सुर्यवंशी (वाघ्या) : वझरगा - यांची मुलाखत.
३. डॉ. बापुराव देसाई : लोकसाहित्य संस्कृती दर्शन पृ.

क्र. २०

४. सौ. सुनंदाबाई कोकणे : वझरगा ता. देगलूर यांची मुलाखत
५. सौ. शिवकांता शेळके : अंतापूर ता. देगलूर यांची

मुलाखत.

६. सौ. केराबाई कोकणे : वझरगा ता. देगलूर यांची मुलाखत.
७. गुंडाअप्पा महाराज : लिंबा. ता. देगलूर यांची मुलाखत
८. सौ. नागरबाई पाटील : येरगी ता. देगलूर यांची मुलाखत
९. हानमा रावळे रा सांगवी ता. देगलूर यांची मुलाखत
१०. श्री. दत्तात्रय राजुरे : लख्खा ता. देगलूर यांची मुलाखत.
११. सौ. सागरबाई बोडके : करडखेड ता. देगलूर यांची

मुलाखत.

१२. सौ. अनुसयाबाई पाटील : बोरगाव ता. देगलूर यांची

मुलाखत.

१४. हानमा रावळे रा सांगवी ता. देगलूर यांची मुलाखत
१५. विठ्ठल सुर्यवंशी (वाघ्या) : वझरगा - यांची मुलाखत.
१६. सौ. राजश्री जाजनुरे : चाकूर ता. देगलूर यांची मुलाखत.
१७. सौ. सुरेखा देवकते : कारेगाव ता. देगलूर यांची

मुलाखत.

१८. सौ. कविता तमलूरे : तमलूर ता. देगलूर यांची मुलाखत
१९. सौ. चौतराबाई वाकडे : बळेगाव ता. देगलूर यांची

मुलाखत

२०. सौ. अरुणा कोकणे : सावरगाव(नि) ता. देगलूर यांची

मुलाखत

२१. सौ. प्रयागबाई : कावळगड ता. देगलूर यांची मुलाखत
२२. सौ. हुल्लाबाई वाकडे : बळेगाव ता. देगलूर यांच्या

मुलाखत

२३. देगलूर तालुक्यातील जेष्ठांची मुलाखत

संदर्भ ग्रंथ सूची:

१. डॉ. विश्वनाथ शिंदे : लोकसाहित्य-संशोधन आणि समिक्षा
२. डॉ. बापुराव देसाई : लोकसाहित्य संस्कृती दर्शन
३. य. ल. कारंडे : धनगरांची मेंढरं, सुंवरान मांडिल
४. बाळासाहेब बळे : धनगरांच्या देवता - धुळोबा
५. रा. चिं. ढेरें : लोकसंस्कृतीचे उपासक - पद्मगंधा

प्रकाशन-१९६६ १९.

६. प्रभाकर मांडे : लोकसंस्कृतीचे अंतःप्रवाह- गोदावरी

प्रकाशन-१९९७